

Autor

Xavier Rull
Universitat Rovira i Virgili

Avui dia, l'entrada de manlleus en una llengua és un fenomen d'una gran vitalitat, a causa dels avanços tecnològics i la intensificació dels contactes socials. Això ha generat una problemàtica sociolingüística que s'agreuja en el cas de llengües minoritzades com la nostra. En aquest article intentem descriure els diversos mecanismes sociolingüístics i psicolingüístics que actuen quan un manlleu entra al sistema lingüístic, quins problemes comporta l'entrada massiva de manlleus i quines possibles solucions hi ha.

La història del lèxic és en gran part la història dels manlleus que la llengua ha anat fent —i encara fa— a d'altres llengües, al ritme de les relacions amb diversos pobles, moguda per la necessitat efectiva dels parlants o pel prestigi o la moda o el pes polític d'algunes llengües determinades i de les cultures que s'hi transmeten. (BRUGUERA 1985: 15)

Introducció¹

Darrerament la humanitat ha viscut diversos canvis de significació sociològica majúscula, entre els quals la revolució tecnològica i, a conseqüència d'aquesta, el fenomen conegut com a *globalització*. És previsible, doncs, que en el nostre món hi hagi més transvasaments de tota mena: humans, culturals, econòmics... i també lingüístics. La llengua, doncs, és receptora, cada cop més, d'elements d'altres sistemes lingüístics, els *manlleus* (dits, també, *préstecs*).

En llengües minoritzades com el català la qüestió del manlleu i, més concretament, de la interferència lingüística adquireix una importància majúscula, per tal com l'entrada indiscriminada d'elements lingüístics forans en pot alterar a la llarga la fesomia.

Per tot plegat, cal engegar accions encaminades a minimitzar els efectes dels manlleus i a establir mesures per regular-ne la presència. En aquest treball —que presentem en dos parts— farem una aproximació als mecanismes psico i sociolingüístics que actuen en el procés d'admissió o de rebuig d'un estrangerisme, dins del marc de la llengua catalana, i intentarem oferir criteris d'admissió, criteris d'adaptació i mesures de difusió d'alternatives.

Motiu dels manlleus

Els manlleus entren en una llengua per diversos motius i, per tant, no tots responen a una mateixa necessitat.

Per necessitat

Qualsevol llengua, sigui quin sigui el seu estat sociolingüístic, agafa manlleus si en necessita: «En sorgir noves necessitats de

significació, [...els parlants] han procurat d'omplir els buits deixats pel propi sistema lingüístic recorrent a noves creacions lexicals, sia girant l'esguard enrera, a les mateixes arrels llatines [...], sia manllewant nous mots d'altres llengües amb les quals han entrat en contacte divers segons vicissituds històriques.» (BRUGUERA 1985: 17). Això té lloc avui dia sobretot en el camp tecnocientífic: «La transferència científica i tecnològica entre països amb llengües diferents és la causa més freqüent de l'elevada quantitat de termes manlleuats de la llengua en què el producte o la idea han estat creats» (CABRÉ 1992: 169), per bé que la llengua general també és un domini amb força manlleus. Com a exemple d'aquest fet tenim *màfia*, un mot originalment italià que designa un tipus d'ordre social establert i que s'ha popularitzat internacionalment a causa de la seva implantació als Estats Units. El mot es va integrar a la nostra llengua de la mateixa manera que el concepte s'integrava a l'imaginari català. Un segon exemple és la *patilla*, tipus d'afaitada corrent entre immigrants del sud de la península Ibèrica: la immigració va implicar que s'introduís al país, i la designació del concepte es va fer amb la forma lèxica de la parla dels nouvinguts, *patilla* —és a dir, *pata pequeña*.

Per contacte

Dos llengües en contacte, amb el pas del temps, comparteixen irremeiablement elements lingüístics. En el nostre cas, els préstecs històrics per contacte els devem a l'occità i a l'aragonès, i modernament la majoria són de l'espanyol, del francès i de l'anglès —aquest, però, per superposició cultural— i, en una proporció més reduïda, de l'italià i de l'alemany (VENY 1991: 33). La resta d'estrangerismes (del rus, del turc, de l'hongarès, etc.) es poden considerar de caràcter internacional.

El context en què es troben els dos sistemes lingüístics en contacte pot ser divers. Hi ha tres tipus de situacions distintes que impliquen tipus de manlleus diferents:

- **Bilingüisme**, és a dir, amb presència dins d'un mateix territori de dos comunitats lingüístiques. Aquest és el caldo de cultiu ideal

—que Oliva (1999: 6) descriu metafòricament com «la boira espessa que sempre i pertot arreu envaeix els paisatges bilingües»— perquè s'hi doni la barreja d'elements lingüístics. L'intercanvi es dona en tots dos sentits; així, de la mateixa manera que el català ha pres nombrosos castellanismes, l'espanyol parlat als Països Catalans també presenta força catalanismes: *cerrar la luz*, *hacer vacaciones*, *explicar chistes*, etc. (SOLÀ 1999: 218-221).

• **Veïnatge**, és a dir, amb un contacte fronterer que fa inevitable el transvasament d'elements lingüístics. En algunes àrees dialectals perifèriques s'hi troben un gran nombre de manlleus que no apareixen en altres dialectes: és el cas del dialecte nord-occidental —inluït en menor o major grau per l'aragonès—, del septentrional —per l'occità— i de l'alguerès —de l'italià més que en cap altre lloc i del sard—. En el cas de les àrees de l'espanyol confrontants al català (Múrcia, Aragó) també trobem més catalanismes que a la resta del domini lingüístic hispànic.²

• **Diglossia per superposició cultural**, és a dir, amb coexistència de llengües amb repartiment de funcions. N'és un exemple l'anglès en l'àmbit internacional o el francès i l'espanyol en l'àmbit català (VILA 1998: 153), cultures predominants o llengües imposades políticament en els medis de més prestigi (escola, mitjans de comunicació, administració, recerca, etc.)

Aquestes tres situacions no són possibilitats estanques; a la realitat en podem trobar més d'una donant-se simultàniament. Si es donen el bilingüisme i la superposició cultural alhora —que és el que passa en català— pot ocórrer que el transvasament d'elements lingüístics sigui desequilibrat, de manera que la llengua en una situació inferior rep més manlleus de l'altra. Així, ens podem trobar que sigui del tot natural sentir *servilleta* en català —o, si més no, hi ha molta gent a qui no causa estranyesa— i, en canvi, que resulti graciós i fins i tot hilarant que es digui *tovallón* en espanyol (SOLÀ 1996: 26-27). N'hi ha molts altres casos: *la siesta* (anomenat així amb tota tranquil·litat per alguns catalanoparlants, malgrat la vivesa de *miércoles*), *l'alambre*, el *destornillador* o el *papel de liha* (ben corrents en boca d'alguns, malgrat que d'altres mantinguin les formes genuïnes *filferro*, *tornavís* i *papel de vidre*) o *redondejar* i *saborejar* (per *arrodonir* i *assaborir*). És evident que la situació entre ambdós llengües no és equilibrada i per això les reaccions no són les

mateixes. La conclusió que se n'extreu és òbvia: el català admet amb facilitat castellanismes nouvinguts i aquest fet no produeix cap estrall en la comunicació, mentre que un catalanisme a l'espanyol és més difícil que entri. Per tant, no hi ha cap filtre social en català (respecte als castellanismes) i sí que hi ha filtres en espanyol (respecte als catalanismes). I això passa pel paper social assignat al català en l'àmbit espanyol i al paper de l'espanyol en l'àmbit català.³

Per moda o esnobisme

Molts dels estrangerismes són fruit de la moda o tenen un caràcter esnob (VENY 1991: 34). Com diu el TERMCAT (1990: 2), «la comoditat i, a vegades, el desig de mostrar el coneixement que hom pugui tenir de les llengües estrangeres pot haver contribuït [...] a propagar manlleus innecessaris». Així, la societat utilitza un gir o una expressió d'una societat veïna perquè és nova, perquè —com que és nova— sona diferent i millor, perquè permet introduir sentits i matisos diversos —el que Cabré (1994, II: 97) anomena «la recerca d'originalitat expressiva»— i perquè, en definitiva, distingeix. Aquest fenomen el trobem en totes les llengües: l'amor que senten els angloparlants per locucions franceses (*c'est la vie!*, *succès fou*, *chic*, *voilà!*, etc.) només es pot explicar per idees preconcebudes sobre el paper social de les llengües.

L'ús d'aquest tipus de manlleus és indicador de la seva natura. No és estrany sentir una paraula nova acabada d'arribar (com ara *loft*, *(e)mail*, *training*, *júnior/sènior* postposats, *dedicació a full time*, *hobby*, *broker*, *[estar] out*, *paper* [pronunciat a l'anglesa], *reentrée*, *skate* o *lobby*) en boca d'algú que la col·loca en un context concret, cosa que demostra que sap què vol dir i com s'usa, i no es molesta a explicar què significa, perquè se suposa que per ser modern cal conèixer tots aquests conceptes. Les solucions pròpies del català no són aptes per a la distinció social: *sense envans* (*El meu despatx és un local loft*), *correu (electrònic)*, *entrenament* (o *ensinistrament*), *pare/fill* oposats (*Amb qui vols parlar, amb l'Antoni pare o amb l'Antoni fill?*, que és el que s'ha dit sempre, abans que entrés l'americanisme *l'Antoni sènior* i *l'Antoni júnior*) i tantes altres (*dedicació a temps complet*, *afició*, *corredor*, *no atent*, *comunicació* o *article*, *retorn*, *monopati* o *grup de pressió*).

Una variant de l'ús esnòbic en escrits és la grafia original, amb lletres com més es-

tranyes millor. Solà (1999: 264) en dona un exemple impagable: «[En el programa de festes] hi trobareu [...] una cursa de *kayaks*: sí, *kayaks*, ben exòtic, perquè el nostre *ca-iacs* és tan vulgar...» L'apreciació i el judici de Solà són encertats: no hi ha la mateixa força expressiva darrere d'una forma o de l'altra. Així, sembla més potent un *ménage à trois* que un *trio*, o és millor anar *topless* que anar *amb monoquini*.⁴

Quan un esnobisme triomfa i s'estén, pot arribar a generar situacions ridícules. Ho exemplificarem amb dos casos reals, que han tingut lloc no pas al carrer, sinó dins de l'àmbit acadèmic. De sempre, de les pauses d'un acte acadèmic se n'ha dit *fer un café*, però als programes sol aparèixer escrit *coffee-break* malgrat estar íntegrament redactats en català. El segon exemple és la paraula *handout*, que designa els fulls que es passen en una conferència o xarrada com a guia. Abans que algú descobrís que en anglès es deia així, de sempre se n'havia dit *repartir les fotocòpies* (o *la pauta*, o *l'extracte*): com que generalment tots els fulls són *fotocòpies*, aquest mot ja serveix per designar la nova realitat. Els actes acadèmics, però, són més importants i efectistes si s'hi reparteixen *handouts*, encara que les mateixes persones que fan servir aquest terme havien estat dient *fotocòpies* fins al moment de descobrir que el concepte tenia un nom «autèntic» i no un succedani metafòric. Ja no cal que entrem a mirar els textos en català que són *papers* (i no *articles* o *comunicacions*) o *handbooks* (i no pas *manuals*) i que contenen *abstracts* en comptes de *resums*.⁵ A diferència dels estrangerismes per necessitat, un manlleu esnòbic pot desaparèixer. És el cas de *lunchs* 'dinars' (escrit així, en plural), aparegut en un anunci en català d'un restaurant a la revista *Priorat* —editada als anys 30 del segle xx—, que avui faria riure (si no fos perquè s'ha tornat a posar de moda amb un altre sentit, el d'*esmorzar-dinar*). Com a exemple d'aquesta dinàmica, un parell de mostres d'anades i vingudes ben eloqüents. La primera mostra és allò que tenen els entesos de la vida: *savoir faire*. Malgrat l'èxit tan rotund d'aquesta locució francesa en àmbits intel·lectuals, al ram de l'economia han adoptat el més modern *know how*; no cal dir que amb *experiència* o *coneixements* només —que és, de fet, l'únic que vol dir *know how*— no n'hi ha prou. La segona mostra és la crema solar es va comercialitzar amb nom anglès, *after sun* ('després del sol'); no hi ha cap catalanoparlant ni cap castella-

noparlant que no faci servir aquest terme; ara bé, pels volts del 1998 va aparèixer una altra denominació d'aire més modern d'arrel francesa: *après soleil* (que, precisament, és el que diuen en anglès).

Per internacionalitat

Un quart cas que fa que entrin manlleus en una llengua és l'ús internacional que tenen. Com diu el TERMCAT (1990: 3), «la terminologia no és un problema exclusivament lingüístic: ha de tenir un caràcter internacional, de manera que entre les llengües de difusió tècnico-científica es produeixin tan poques discrepàncies com sigui possible». És obvi, doncs, que en les relacions internacionals acaba sent necessària una *llengua vehicular* comuna (coneguda també com a *llengua franca* o amb l'hel·lenisme *koiné*). La llengua predominant acaba imposant els seus objectes i conceptes a les altres, les quals incorporen els manlleus amb prou rapidesa.

Per negligència, descuit o ignorància

Finalment, hi ha altres causes no imputables a una actitud premeditada: el simple descuit pot fer que aparegui un mot forà en un text (p. e., que hom digui sovint *parraf* en català). En un contacte de llengües, els descuits enllacen amb la interferència, ja que la comunitat de parlants coneix la llengua que ha donat el manlleu o perquè els límits entre les dos llengües tendeixen a difuminar-se.

Les patinades, si són puntuals, no són problemàtiques. Ara bé, si són sistemàtiques o bé si, tot i ser puntuals, poden ser difoses (p. e., per mitjans de comunicació, per publicacions, etc.), aleshores ens trobem davant d'un problema. El cas més escandalós és el de la publicitat, contínuament denunciat pels lingüistes: la majoria de campanyes i reclams es pensen en espanyol (amb els jocs de paraules que ofereix aquest idioma) i la traducció al català sol resultar un autèntic naufragi. Per posar algun exemple: *Tal marca de cigarrets sap a tu* (això, segons el diccionari Fabra, es pot escriure, però en realitat és un ús antic); *Seré ximple!* (amb una persona estripant una llibreta d'estalvi, ja que una altra banca ofereix més rendiment: és clar que la fórmula ha de ser *Si en/ho sóc, de ximple!*, o bé *Que en/ho sóc, de ximple!*); *Haver-ho dit abans!* (de consultar les pàgines grogues: la manera natural de fer servir aquesta expressió és *Ho haguessis dit abans!*), etc.

El pseudoanglicisme ⁶

La voluntat d'incorporar anglicismes esnòbics al discurs pot comportar la creació de paraules angleses —o anglesitzants— sense que necessàriament existeixin en aquesta llengua. Un exemple és la terminació *-ing*, que ha fet fortuna en la nostra llengua. Aquesta terminació —que, en origen, és la del gerundi del verb— ha passat a usar-se, en les llengües romàniques, com a indicador d'una acció o d'un procés (ús que ja trobem en anglès), o bé per designar esports, especialment si són d'un cert risc. Això fa que avui tinguem tèmens com *mailing*, *miting* (en origen 'trobada', i en espanyol i català 'xarrada política de masses, acte electoral'; BRUGUERA 1985: 92-93), *fúting* (terme encunyat a França), *looping* ('giravolt de muntanya russa'), *esmòquing* ('vestit de gala'), etc.

Els camps semàntics

Hi ha camps semàntics que tenen un percentatge més elevat de préstecs. Aquest fet pot tindre més d'una explicació. La primera és que hi ha àrees en què una cultura és capdavantera, com ara el judo en japonès o la informàtica en anglès. En aquest context s'han d'explicar mots com *tochana*, *rachola* o *paleta* en l'espanyol de Catalunya, en substitució de *ladrillo*, *baldosa* i *albañil* —mots que, en l'espanyol de Castella i d'altres terres on és propi, s'utilitzen correntment.

Una altra explicació és que hi ha camps semàntics que són molt propensos a mantindre formes estrangeres. El cas emblemàtic és la gastronomia: molts plats no s'han traduït a una terminologia nostrada (i això no li passa només al català). Per això rarament un castellanoparlant de Barcelona demana *longaniza con alubias*; sistemàticament diu *butifarra con monchetas*. O que en comptes de *rebanadas* demani *llescas* (pronunciat *iescas* o *jescas*). De la mateixa manera, als textos en espanyol que trobem a les polleries de Catalunya (i d'altres llocs, com ara l'Aragó) només venen *pollos a l'ast*. Si repassem la llista de menjars i de begudes tradicionals més corrents de la nostra cuina, veurem que feina rai per reconèixer-hi algun mot català: *fondue* (*fondí*), *pizza*, *suixi*, *curri*, *tokai*, *whisky*, *croissant*, *kiwi*, *rotí* 'tall rodó', *porto*, *bordeus*, *xampany*, *raviolis*, *jarret*, *macarrons*, *lasanya*, *espaguetis*, *suflaki*, *mussaca*, *cocido*, *gaspaxo*, *púding*, *plum-cake*, *edam* 'formatge holandès', *cebrero* 'formatge gallec', etc.; fins i tot la *tortilla* a l'Alcoià i el *membrillo* de l'Empordà. Una cuina de

Salamanca, però, també pot semblar un carrer de Vic o de l'Horta fins i tot en les olors: *turrón*, *butifarra*, *paella*, *fideuà*, *mel i mató*, *fuet*, *espatec*, etc.

Uns altres camps peculiarment afectats per l'entrada de manlleus són el de les salutacions i el de les expressions de conformitat, els mots dels quals són de caràcter expressiu, sense contingut semàntic i, per tant, no associats a cap concepte concret. El professor de la Universitat de Lleida Jordi Suïls ho explica establint camps semàntics *interns* i *externs* al sistema de la llengua. Els interns reben menys la influència de factors exteriors, mentre que els externs són més vulnerables.⁷ La família de les salutacions seria, doncs, un camp extern altament modificable. Així, durant els anys 70 del segle xx va ser freqüent sentir dir, a Catalunya, *diós* com a comiat informal. En canvi, durant els anys 90, a banda que en català s'hagi recuperat l'*adéu*, molts castellanoparlants de Catalunya han passat a usar, en les seves comunicacions en espanyol, el mot *adéu* (pronunciat *déu*). Altres mostres de comiats forans emprats amb una certa vitalitat en català o espanyol són el francès *a revoir*, els anglesos *bye* o *see you*, l'italià *ciao* o el basc *agur*. Exemples del camp de la conformitat hi ha els castellanismes *vale*, *bueno* i l'anglicisme *OK*, en substitució d'*entesos*, *fet!* o *d'acord*.⁸

Ecologia dels manlleus

S'ha de tindre en consideració els condicionants que fan possible (o obligat) el manlleu. «Una llengua incorpora unitats manllevades d'altres sistemes lingüístics —afirma Cabré (1994, II: 97)— no pas perquè en tingui necessitat sistèmica (totes les llengües disposen de mecanismes per formar nous mots) sinó per altres qüestions com el contacte de llengües, la producció tecnològica i la desigualtat econòmica, la identificació amb determinats grups de prestigi, la recerca d'originalitat expressiva, etc. Els motius, doncs, que expliquen la incorporació de manlleus en una llengua són bàsicament d'ordre sociocultural i socioeconòmic.»

Dinàmica històrica

Els estrangerismes no són patrimoni de l'edat contemporània. Des que l'ésser humà parla i es relaciona que hi ha manlleus; si no, no s'explica que el mot llatí *caesar* (que, en català, l'hem adaptat amb la forma cè-

sar) s'hagi convertit en l'alemany *kaiser* i el rus *tsar*. Exemples primerencs de manlleus els trobem al llatí, que prenia els noms propis dels vents d'altres cultures dominades per l'imperi (BASTARDAS 1996: 58-59). Una mica més cap aquí trobem catalanismes marítims, comercials i agrícoles en espanyol (BRUGUERA 1985: 72): *quijote*, *faena*, *timonel*, *lonja*, *escandallo*, *tarifa*, *seo*, *nao*, *añoranza*, *payés*, *palangre*, *capicúa*, *granel*, *bajel*, etc.

L'estudi de l'evolució històrica dels manlleus permet avaluar la capacitat que tenen els mots importats de mantindre's: «A vegades es donen renovacions successives: abans d'ahir s'anava a ballar al *dàncing*, ahir a la *boîte* i avui a la *discoteca* (o a la *disco*, que encara és més modern). En peces interiors femenines hem passat dels *enagos* al *biso* i a la *combinació*. La 'porció de carn picada arrodonida i plana' es deia primer *bistec rus*, després *bistec alemany* i actualment *hamburguesa*» (VENY 1991: 39).

Manlleus dels llenguatges d'especialitat i de la llengua general

Una distinció que s'ha de fer és entre els de llenguatges d'especialitat i els de la llengua general. Els motius per què apareixen en cada un d'aquests subllenguatges són diferents, i també la manera de tractar-los des de la planificació lingüística. Un terme tècnic té una repercussió limitada, la de l'àmbit d'ús del llenguatge d'especialitat. Els usuaris d'aquest préstec són relativament pocs i el mot en qüestió només es troba en determinats tipus de textos. En canvi, els manlleus de la llengua general són usats per tothom, en situacions molt diverses.

El nombre d'usuaris i el grau de convenció és diferent en cada un d'aquests dos supòsits, i això fa que les diferències entre aquests dos tipus de manlleus també siguin significatives pel que fa a les possibilitats d'evitar-lo o de canviar-lo. En primer lloc, el nombre d'usuaris és menor en el cas dels llenguatges d'especialitat. En segon lloc, hi ha un alt grau de convenció: els especialistes saben que les denominacions que manegen són arbitràries, creades expressament, i que habitualment la comunitat científica es posa d'acord —encara que no sempre sigui així— per designar d'una manera unívoca un concepte. Per tant, hi ha més possibilitats de canviar una peça lèxica per una altra (p. e., fer dir als editors de textos *epígraf* o *peça* en comptes de *cintillo* o *despiece*).

El grau de manipulació sobre un col·lectiu de gent reduït pot afavorir, a més, un canvi

posterior a la llengua general. Així, s'ha afirmat —en una època en què a les escoles es deia que hom feia *gimnàs*— que no calia convèncer tots els milions de catalanoparlants que calia dir *gimnàstica* en comptes de *gimnàsia*; n'hi havia prou a convèncer els centenars de professors d'educació física, ja que, amb el pas del temps, l'ús de *gimnàstica* per part d'aquest col·lectiu faria canviar la resta de parlants.

El concepte de manlleu indirecte, ètim immediat i ètim darrer

Dins de la complexitat del préstec hi ha altres conceptes que ajuden a entendre'n la dinàmica: *manlleu indirecte*, *ètim immediat* i *ètim darrer* (BRUGUERA 1985). Els manlleus indirectes són els que arriben per via de llengües intermediàries, com ara els indoamericanismes, que van entrar passant primer per l'espanyol o per alguna altra llengua d'un país colonitzador (l'anglès, el portuguès o el francès). Aquest filtre determina la fesomia final de la paraula, ja que el mot original s'emmotlla als patrons morfològics de la llengua dels colons abans d'arribar a Europa. Això ens permet parlar d'*ètim darrer* (el mot original) i d'*ètim immediat* (la forma que presenta en la llengua que ha fet de mitjancera).

Uns quants exemples ens permeten il·lustrar-ho. El mot *whisky* té l'origen, segons el GDLC, en el gaèlic *uisgebeatha* 'aigua de vida' (compost de *uisge* 'aigua' i *beatha* 'vida'). Aquest mot té un ètim darrer, la forma gaèlica, però un ètim immediat, la forma anglesa, de difusió internacional. També *tabú* és un terme que prové d'una llengua d'Oceania (on volia dir 'guaret de pesca'), però ens ha entrat via anglès. Un darrer exemple és l'hongarès *Kocsi* (que vol dir 'de Kocs', ciutat on es fabricaven caruatges), que va passar al francès (grafiat *coche*, pronunciat amb fricativa palatal), d'on el va agafar l'espanyol (la grafia *coche* que, llegida segons les convencions gràfiques pròpies, es pronuncia amb africada palatal). Més tard, el català va agafar la paraula espanyola, amb africada (la grafia amb *tx* és una adaptació al sistema gràfic).

La descripció de l'origen i de la transmissió dels estrangerismes no té només un interès lingüístic, sinó que també té una lectura sociolingüística. Normalment, els ètims immediats són de les llengües superposades culturalment. Dit més clarament: en el cas català, bona part dels manlleus —sobretot, anglicismes i gal·licismes, i també d'altres llengües— ens vénen via espanyol (BIBI-

LONI 1998). Un parell d'exemples que il·lustren clarament la dependència envers l'espanyol són, a més de *cotxe*, els tèrmins *aldea global* i *privacitat*. El concepte d'*aldea global* va ser encunyat el 1993 pel poeta McLuhan, fent referència a la mundialització de les relacions humanes. El terme, *global village*, és una bella metàfora que vol dir, originalment, 'poble mundial', per tal com el món ha acabat esdevenint una gran ciutat. L'espanyol va calcar directament l'estructura, de manera que va sorgir el terme *aldea global*. Aquest mot ha passat al català i la gran majoria de mitjans d'informació l'empren. Deixant de banda que es tracta d'un castellanisme, aquesta forma no reflecteix el sentit originari de l'anglès: la traducció més correcta hauria hagut de ser *poble mundial* (*vilatge universal*, en proposta de Xavier Lamuela), atès que *global*, en anglès, deriva de *globe* 'terra, món'. Per això, el TERMCAT ha proposat per al català *veïnatge universal*, ja que expressa molt clarament el concepte que hi ha darrere el terme. El segon exemple, *privacitat*, és un calc de l'anglès *privacy* 'intimitat o privadesa'. Es tracta d'un terme que ha circulat modernament perquè, amb l'eclosió de les xarxes de telecomunicacions, s'ha posat en entredit que la intimitat d'una persona estigui garantida. Va passar a l'espanyol (el 1996 ja apareix als mitjans de comunicació en aquesta llengua) sota la forma *privacidad*, un calc morfològic. El català l'ha agafat prenent de model la traducció espanyola: *privacitat*. El problema d'aquesta forma és la seva irregularitat: si en llevem el sufix *-itat*, en queda un segment no recognoscible: *privaç*. La traducció d'aquest terme ha de ser, doncs, *privadesa* (en el cas de la dades) o *intimitat* (en el cas de les persones).

Intercanvi entre llengües

Alguns manlleus *viatgen* d'un idioma a un altre. Són mots existents a la llengua A, traspassats a la llengua B i després traspassats de nou a la llengua A, amb un canvi de sentit. D'exemples se'n troben molts: del grec *kinema* *-matos* 'moviment' es va crear la paraula francesa *cinématographe* que, per truncació, va donar el terme *cinema*, el qual, al seu torn, va ser manllevat més tard pel grec amb la nova significació. També el francès *bouchette*, la bosseta on els recaptadors d'impostos guardaven els diners, i que va passar a l'anglès, on, amb la forma *budget*, ha passat a totes les llengües —inclosa el francès— amb el sentit de 'control de despeses' i, més tard, 'pressupost'. En la simbi-

osi tan productiva català/espanyol també en tenim mostres: l'*armatost* català (estri que s'*armava tost*, és a dir, ràpid) va ser un concepte exportat a Espanya i a França; quan va deixar de ser útil, el mot va desaparèixer, excepte a Espanya, on, pel destí que li va tocar viure, va passar a designar qualsevol cosa inútil (*un armatoste*) i d'aquí ha passat al català popular amb el nou sentit (SOLÀ 1999: 175-176). Una altra mostra: el *graner* català ha donat el *granel* espanyol (amb l'adaptació de la *r* final en *l*, com a *timoner* > *timonel*), emprat a la locució adjectiva i adverbial *a granel*. Encara que tinguem altres fórmules equiparables, com *a dojo* (un italianisme) o *a doll*, la fórmula espanyola *a granel* ha tornat al català.

També s'ha de destacar, per la seva curiositat, el fet pel qual dos llengües es presten mútuament els tèrmins propis per al mateix concepte. Així, en llengües romàniques s'empra amb normalitat *boom* en el sentit de 'cosa que es manifesta sobtadament, d'èxit social brusc', però l'anglès coneix *éclat* (mot francès equivalent al nostre *esclat*) per a aquest mateix sentit. Una altra mostra és el *barco* català, pres de l'espanyol, encara que en la nostra llengua veïna tenen *bajel* gràcies al nostre *vaixell*. I un tercer exemple és *fan*, anglicisme present en espanyol i en català, encara que a la Gran Bretanya també es pot llegir a la premsa *aficionado*.

Difusió: per què (i per on) entren els manlleus

Ja hem dit que els manlleus tenen raó de ser, en bona part, perquè s'importa un concepte i, amb el concepte, la designació original. Diguem, doncs, que un buit semàntic és el context ideal perquè aparegui un manlleu. Com a exemple, el fet que els castellanoparlants de Catalunya emprin *plegar* per *terminar de trabajar*, perquè en espanyol no existeix un verb semblant per expressar aquest concepte. Quins són, però, els canals pels quals els estrangerismes penetren? L'estudi d'aquest apartat no afecta els lingüistes, preocupats només per la forma de les paraules, sinó més aviat els comunicòlegs. Controlant els mecanismes d'entrada de préstecs se'n pot controlar més eficaçment la presència.

Hi ha diversos factors que s'han de tindre en compte a l'hora d'analitzar aquest factor. Així, convé saber quins són els documents que tenen un impacte a la societat. P. e., un dels casos més clars és l'etiquetatge de productes, que ha fet que en el català de l'Empordà tinguem *membrillo* (paraula que

es pot llegir als paquets de les botigues), mentre que al País Valencià i a l'Ebre s'hagi mantingut *codonyat* (perquè s'hi produeixen codonys). O els encara incomprensibles *servilleta* i *goteo* de l'Ebre, quan a molts altres llocs es designa, espontàniament, *tovalló de paper* i *goteig* (o *gota a gota*). Igualment, el *quitamantxes*, els *berberetxos* i les *almehes* són paraules corrents dels àpats gràcies a l'etiquetatge. A aquest canal es pot atribuir també la introducció de mots com *cossetxadora* o *lavadora*, força corrents abans de l'entrada del català a l'escola i als mitjans de comunicació. La força de l'etiquetatge és sorprenent: a la regió de l'Ebre, on des de sempre s'ha dit *meló de moro*, modernament s'ha arribat a sentir *sandia* espontàniament (perquè és el que hi ha escrit arreu).

També pot produir especialitzacions semàntiques, com ocorre amb la *tonyina* (per a la gent del mar i dels mercats, el peix fresc) i l'*atun* (el peix enllaunat i assaonat) (TUSON 1998: 27-29); el *lleixiu* (el preparat tradicionalment amb cendra) i la *lehia* (la que es troba embotellada al supermercat), o, a les Illes i a l'Ebre, el *suc de fruita* (el preparat a casa) i el *sumo* (l'envasat en bric).

Quant als manuals d'instruccions i textos similars (missatges preenregistrats, menús informàtics, etc.), el fet que estiguin enregistrats o escrits també en una altra llengua fa que s'incorporin directament: *Ara pitges «play»*, o bé *Quants «tracks» hi ha al disc?*, o bé *Activeu l'opció «obrir»*. Normalment, tot-hom és conscient que són paraules d'una altra llengua inserides al discurs, i per això aquests manlleus —a diferència dels deguts a l'etiquetatge, que romanen més— solen desaparèixer al cap d'un temps (*código de barras*, que aviat va deixar pas al *codi de barres*; *busson de vos* —dit així en català el 1998 perquè el missatge del telèfon mòbil era en espanyol i canviat immediatament després a *bústia de veu*—, o *elevallunes elèctric* —canviat després en l'àmbit oral per *vidres elèctrics*, potser calc de l'anglès *electric windows*). S'ha de dir que sempre hi ha alguna excepció (*password*, que es manté amb una vitalitat extraordinària, i que potser només serà substituït quan els programes informàtics mostrin *contrasenya*).

El caràcter unívoc del manlleu

Un estrangerisme, quan entra a la llengua receptora, només vol dir una cosa, la nova realitat, de manera que «la denominació originària d'un concepte se sent més natural perquè és la primera que s'ha après»

(TERMCAT 1990: 2) i es reforça el mot nouvingut dins del sistema lèxic. Es tracta, doncs, d'un dels processos més íntims del funcionament del llenguatge, tal com revela Cabré (1992: 169): «Els parlants, deixant de banda les consideracions lingüístiques sobre l'arbitrarietat del signe, consideren en general que entre les denominacions i els conceptes que aquestes representen es dona un lligam natural que cal mantenir. Per això, la primera forma que s'utilitza per denominar un concepte se sol sentir com la més natural, i en conseqüència, de difícil recanvi. Només amb una intervenció adequada es pot arribar a capgirar aquest sentiment tan humà de motivar les paraules.»

Un exemple és *xofer*, del francès *chauffeur*, 'que manté el foc encès', terme que va servir per designar els maquinistes dels trens de vapor i que en català ha quedat com a 'conductor al servei d'altri'. Un altre cas paradigmàtic és *web*, paraula anglesa que vol dir 'xarxa' però que ha passat a designar, també, un sistema de distribució de la informació per ordinadors connectats en una estructura semblant a una xarxa. L'èxit d'aquest terme s'explica perquè la seqüència fònica *web* no vol dir res en català, i per tant designa exclusivament la nova realitat; és, doncs, un terme unívoc. Adés parlàvem de l'especialització semàntica que hi pot haver en l'entrada d'un manlleu i això és més o menys el que ocorre en aquests exemples. N'és una mostra la paraula *uva* del baleàric: la tradició de menjar dotze grans de raïm per Cap d'Any és pròpia de Castella i, a més d'importar el concepte, a les Illes es va importar la designació i, malgrat que de sempre hi ha hagut *raïms*, el que es menja per Cap d'Any són *uves*. La rendibilitat semàntica que es treu del manlleu és prou sòlida perquè en garanteixi la implantació. El que en resulta és que el mot en qüestió vol dir moltes coses en la llengua original i només vol dir una cosa en la llengua d'arribada (TERMCAT 1990: 3).

La pronúncia en sigles de la grafia *c* com a interdental fricativa sorda (el que es coneix popularment com a *zeta castellana*) és un altre cas de referment d'un préstec, anàleg al que té per motiu la univocitat lèxica. En paraules manllevades hi ha hagut tradicionalment una certa tendència a evitar aquest so (*Saragossa*, *Cadis*, *gaspato*, *sorra*).⁹ En canvi, a les sigles és vivíssim l'ús d'aquest so quan hi ha una escrita una *c*, encara que la sigla no sigui d'origen espanyol: *CD*, *CD-ROM*, *ICE*, *PSC*, *CiU*, *Nivell C*

(per a més inri), etc. Això s'ha estès fins i tot en mots en què hi ha una zeta: *un zip* (es tracta d'un mot anglès; per tant, s'hauria de pronunciar amb [z]). Malgrat tots els cursos de català, sembla impossible d'eradicar aquest ús. Això es deu al fet que la pronúncia a la castellana s'ha rendibilitzat fonològicament, perquè permet distingir clarament les sigles les unes de les altres.

Adopció de caràcter de nom propi

Es pot arribar a atribuir a un manlleu el caràcter de nom propi, a causa de la seva opacitat i del fet que es posi en paral·lel a una denominació pròpia. Així, pot passar —l'exemple és ben real— que hom vulgui fer una *prueba de conducción city-test*, amb *city-test* com a nom propi.

En el cas de les sigles preses de l'anglès aquest fenomen es dona més, ja que es manlleven sense traduir-les. Diem *CD* (*compact disc*), *PC* (*personal computer*), les *FAQ* (*frequent asked questions*) o *PIN* (*personal identification number*); igualment, els biòlegs acostumen a parlar de *DNA* en comptes d'*ADN* (*àcid desoxiribonucleic*), encara que aquesta darrera sigla estigui reconeguda.¹⁰ En tots els casos el terme català queda llunyà, prou perquè fins i tot costi de reconèixer. Així, un mot com *vip* triomfa perquè la connexió amb *very important person* queda molt lluny. Recollim un fragment de la introducció del *Lèxic d'electrònica* (TERMCAT 1995) a propòsit de les entrades *estructura FIFO* i *LIFO* (que responen a *first-in, first-out* i *last-in, first-out*; és a dir, *primer d'entrar, primer de sortir* i *últim d'entrar, primer de sortir*, respectivament): «Com és prou sabut, en els àmbits tècnico-científics les sigles són un recurs lingüístic molt utilitzat per tots els professionals atès el seu caràcter unívoc i sintètic. Ara bé, encara que teòricament tota sigla manté una correspondència sinònima amb un altre terme que la descodifica, hem constatat que en el camp de l'electrònica moltes vegades la forma descriptiva no està consolidada per l'ús i fins i tot pot ser desconeguda pels especialistes, que únicament utilitzen la sigla.» Per això existeixen, en català, tèrmens com *test ELISA*, *disc CD-ROM*, *memòria RAM* i *llenguatge HTML*, que s'anomenen així malgrat que *ELISA* vulgui dir *enzyme-linked immuno sorbent assay* (amb una paraula, *assay*, que ja vol dir 'prova, assaig, test'), que *CD* vulgui dir *disc compacte*, que *RAM* signifiqui *random access memory* 'memòria d'accés aleatori' i que *HTML* es llegeixi *llenguatge de marcatge d'hipertext*.

La vitalitat del manlleu, símptoma de degradació d'una llengua

D'estrangerismes n'hi ha en tots els idiomes i n'hi ha hagut tota la vida. Hem d'admetre, doncs, que és un fenomen natural i que les llengües hi han conviscut des que existeixen. L'excés de manlleus, però, és indicatiu d'un estat anòmal, com ara el bilingüisme desequilibrat: en una societat on conviuen dues llengües és inevitable que s'hi barregin les paraules i les estructures i que, parlant en una de les dos llengües, hi apareguin elements de l'altra. Les dos llengües comparteixen elements lingüístics. Una prova d'aquest fet és l'ús de la paraula *bustia* en l'espanyol parlat a Catalunya: com amb *adéu*, als anys 70 del segle xx l'única forma usada per tots els habitants d'aquest país era *buzón*, independentment de la llengua emprada (català o espanyol); als anys 90 hem documentat textos orals en espanyol amb la paraula *bústia*, fent referència tant a l'electrònica com a la postal. Això no vol dir que el català avanci: el que avança és el procés de fusió perquè l'únic que s'ha fet ha sigut canviar la peça lèxica emprada per tots els habitants del país —independentment de la llengua emprada—: ara sempre és *bústia*. (Arribats aquí, podem preguntar als defensors del bilingüisme i als responsables de la política cultural del país si hi tenen res a dir.)

Les solucions lèxiques que trobem en espanyol fruit d'aquesta situació poden semblar-nos del tot rebutjables: quan un mexicà diu *el living* (per *la sala de estar*), *rentar un coche* (per *alquilar*), *lanchear* (de *to lunch*) o *fólder* (per *carpeta*), un habitant de Salamanca pot trobar-ho exagerat. Igualment, si aquesta mateixa persona pot considerar que *resetear* (per *volver a poner en marcha*), *rebotar* (per *reinicializar*) o *chatear* (per *charlar*) són no només innecessaris, sinó corrosius. Doncs bé, en català hauria de fer el mateix efecte —i no el fa— solucions com *atun*, *servilleta*, *tratge*, *bloquejar*, *com* + infinitiu (quan no és un auxiliar com *haver* o *poder*), *per favor*, *fins després* i un llarg etcètera.

En definitiva, el grau de penetració de manlleus ens pot servir com a indicatiu tant de la salut de la llengua com dels factors externs (socials) que li fan tindre aquest estat. «La presència de manlleus en una llengua, que no sempre són necessaris des del punt de vista denominatiu si les llengües disposen de recursos propis per denominar un mateix concepte [cf. *timetable/periodització*, *sponsor/patrocinador*, *light/lleuger*], i la seva

adaptació formal i funcional al sistema que els acull són elements indicatius de l'estat de vitalitat d'una llengua, de les actituds respecte a la supervivència lingüística, i de les relacions jeràrquiques entre llengües, que de fet expressen relacions político-econòmiques i socials» (CABRÉ 1992: 171).

Notes

1. Agraïm els comentaris d'Anna Montserrat, Joan Julià i Neus Nogué. Oferim la bibliografia a la segona part de l'article.
2. Una modalitat de veïnatge força curiosa és la que té lloc per desplaçament dels catalanoparlants a altres terres, amb el posterior retorn. És el cas, p. e., de certs gal·licismes peculiars de Sóller, que van entrar perquè uns quants sollerics a finals del XIX i principis del XX van anar França i en van tornar (BRUGUERA 1985: 76-77).
3. Si bé una conseqüència del contacte de llengües és la interferència, una altra (tot i que menys important) és el canvi lingüístic a favor de la diferència (VILA 1998: 145). Així, en català s'hauria abandonat *dar* i s'ha potenciat *donar* per distingir-lo de l'espanyol.
4. El mot *topless* s'empra com a adjectiu, adverb i substantiu. En algun d'aquests supòsits es pot emprar *sense top* (*Es banyen sense top*), encara que és una solució forçada per al substantiu (*En aquella platja fan sense-top*). A vegades, però, no cal forçar les solucions: el temps en què es va passar del *biquini* al *topless*, una forma que va sortir per designar el fenomen és el poc canònic *monoquini*, que va tindre un cert èxit. Potser convindria recuperar aquesta creació expressiva, fresca i desencotillada —mai millor dit.
5. L'esnobisme implica que l'ús del manlleu és més per moda que per necessitat, i això fa que es documentin grafies errònies. Així, és possible veure escrit en textos en català *fadding* en comptes de *fading* o *project líder* (així, amb col·locació dels elements a la manera anglesa però amb una *i* accentuada en comptes del dígraf *ea*). També pot ser que hi hagi reinterpretacions semàntiques: així, el terme *software* en espanyol s'usa com a sinònim de *programa*.
6. Aquest terme és el que apareix a l'explicació etimològica d'alguns mots al *Gran diccionari de la llengua catalana* (GDLC), com ara *troleibús*.
7. El sistema d'*internitat* i *externitat* definit per Suïls permet explicar altres processos del canvi lingüístic, que no tractem aquí.
8. Un altre exemple, aquest no pas un manlleu lèxic, sinó fraseològic: *fins després*, que ha tingut un cert èxit als anys 90 del segle XX. Es tracta d'una traducció literal d'*hasta luego*. Aquesta construcció espanyola no vol dir 'fins després, fins més tard', sinó 'fins d'aquí a una estoneta', ja que *luego* significa, avui dia, 'més tard', però

també ha significat, històricament, 'ara mateix, adés' (tal com apareix en textos antics; compareu-ho també amb l'adaptació catalana tradicional de *luego*, la forma popular *alego*, força arrelat al Priorat, al Camp de Tarragona i a l'Alguer, que vol dir 'aviat, ara mateix, d'aquí a poc'). Per tant, la forma equivalent d'*hasta luego* és *fins ara*.

9. Payrató (1985: 99) afirma que el so interdental fricatiu sord ha sigut rebutjat més o menys sistemàticament, a diferència del so velar fricatiu sord (l'anomenada *jota castellana*): «si el primer fet evident és la presència de [x] en català, amb una freqüència no gens menyspreable, i força generalitzat, el segon és que aquesta presència contrasta amb el rebuig sistemàtic de la interdental [θ] de l'espanyol, que a penes es troba en la parla dels bilingües». (Esmentem, però, *maco* i *oco*.)
10. Les sigles rarament es tradueixen, per bé que hi ha camps semàntics d'abast general en què trobem alguna temptativa de traducció, com és el cas de la informàtica d'usuari: DAO (*disseny assistit per ordinador*, al costat de CAD, de *computer aided design*), ROC (*reconeixement òptic de caràcters*, al costat d'ORC, d'*optical character recognition*) o PMF (*preguntes més freqüents*, al costat de FAQ, de *frequent asked questions*).